

ÚJRATÖLTÉS

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

Fenyő D. György (szerk.):

A kifosztott Móricz?

Krónika Nova, Budapest, 2001. 263 old., 1500 Ft
(Könyvtár és katedra sorozat)

Móricz Zsigmond munkássága manapság különösen rá van utalva az újbóli megszólaltatás értelmezői műveleteire, az újszerű interpretációs eljárásokat, elemzési szempontokat érvenyesítő olvasatok „hangadó”, moduláló teljesítményeire. Természetesen az „újrahangelésnek” csak akkor van esélye, ha a megszólított szöveg válaszképesnek bizonyul. Az 1999 áprilisában megrendezett Móricz-konferencia előadásait, valamint a témához kötődő egyéb tanulmányokat is magába foglaló kötetet olvasva úgy tűnik, hogy ez a várakozás igazolódott. Ha az elemzők nem állnak is elő a Móricz-befogadás eddigi szokásrendjét radikálisan átforgató olvasási javaslatokkal,¹ a felvetett szempontok, párbeszédbe vonható hagyományok, intertextusok árnyalják az író műveiről és irodalomtörténeti helyéről alkotott elképzelést. Ebből a szempontból a kiadvány az *Újraolvasó*-sorozat eddig megjelent kötetivel (Szabó Lőrinc, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, József Attila) rokonítható. A tanulmánykötet címe Esterházy Péter azon esszéjére utal (*Utószó, szó, szó*), amely az elsők között vetett számot a Móricz-próza jelenkori idegenségének tapasztalatával, de egyúttal megpróbálta megjelenőni az életmű azon vonásait is, amelyekben az író jelentősége, szövegeinek marandósága – a magyar epika történeti távlatában – a leginkább megragadható. Sokatmondó, hogy Esterházy a nyelv szempontját emelte ki, a Móricz-szövegek s különösen a dialógusok drámai feszültségű nyelvi megjelenítésére irányítva a figyelmet. Sok későbbi elemzés ugyanis épp ezen a csapáson indul el, kitüntetett figyelmet szentelve a szereplők nyelvi megnyilatkozásainak, beszédtevékenységének és kommunikációs műveleteinek.

A tanulmánykötetben szereplő írások három nagyobb csoportba sorolódnak (*Móricz-művek új értelmezésben, Móricz tanításának lehetőségei, A Móricz-életmű új értelmezése felé*), az elsőben az interpretációs szempontok dominálnak, a másodikban kiegészülnek a pedagógiai, a harmadikban pedig az irodalom- és befogadás-történeti megfontolásokkal, s a tanulmányok egyaránt érintik az újraértés, a taníthatóság és a kanonizáció kérdéseit.

Szirák Péter a Móricz-felejtést irodalomszemléleti és irányzattörténeti okokra vezeti vissza, nem feledkezve meg ezen tényezők társadalmi és politikai beágyazottságáról sem. A népi mozgalom etikai-szociális várakozásaira épülő olvasatok, valamint a marxista-lukácsi „visszatükrözés-esztétika” alapján születő értelmezési javaslatok mára kimerültek, illetve „megmerevedtek az időben” (227. old.), s ezzel a Móricz-olvasás sokat veszített dinamikusságából és elevenségéből. A „kritikai realizmus” elméleti távlatából marginalizálódott a művek nyelvi megalkotottsága, a móríci nyelvhasználat sajátosságai, s a megjelenített világ jellege és összefüggései kerültek a figyelem középpontjába. Ez pedig természetesen vezetett a szövegek referenciális vonatkozásainak kiemelt jelentőségű s gyakran politikai érdekeltiségektől sem mentes vizsgálatához. A Móricz-olvasás megújulását éppen ezért nagyban elősegítette „az értelmező nyelveknek, az olvasási szokásoknak az a fajta átalakulása, amely az évtizedfordulón végbement”, konkrétan pedig „a narratológia, a beszédaktus- és diskurzuselmélet magyarországi meghonosodása” (229. old.). Szirák megállapításai annyira

1 ■ Szirák Péter azt írja, hogy nem tanácsos „a korábbi Móricz-kép korrekciója helyett annak teljes átértékelésére törnünk” (230. old.).

2 ■ *Stiluselemzések* (Tankönyvkiadó, Bp., 1975) című könyvében, 87–103. old.

3 ■ *Móricz Zsigmond stílusa*. Tankönyvkiadó, Bp., 1986. 2. kiadás, 3–126. old.

4 ■ Úgy vélem, a Móricz-recepció szempontjából sem elhanyagolható, hogy Petelei novelláinak nemrég megjelent új változatása (Anonymus, 2002), s munkásságát Pozsvai Györgyi monografikusan készült feldolgozni. E novellatípus további magyar irodalmi előzményeihez s annak móríci változatához kínál szempontokat Kántor Lajos tanulmánya: Balladisztikus novella. Bródytól Szabó Gyuláig. In: Kabdebó L. (szerk.): *Valóság és varázslat*. Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1979. 59–67. old.)

5 ■ Vö. a Tar-novellákkal kapcsolatban: Kálmán C. György: Szabad, függő. *Alföld*, 2000. 1. szám, 79–85. old.

6 ■ Erdemes ezzel kapcsolatosan emlékeztetni Rákos Péter tanulmányára: Móricz két Gábora: Történelmi tény – irodalmi tény. *Irodalomtörténet*, 1984. 2. szám, 364–388. old.

7 ■ A Tündérkert műfaja és világképe. In: „A regény, amint írja önmagát”. Korona Nova, Bp., 1998. 57–80. old.

8 ■ A harmincas évek magyar regényeinek tipologizálása kapcsán Kálmán C. György már rámutatott a szövegek narratológiai-poétikai csoportosításának hozadékára: „olyan, eddig egymástól távolinak tekintett szövegek kerülhetnek egymás mellé, amelyek kölcsönösen megvilágíthatják egymást, persze csakis az értelmezés segítségével.” (A harmincas évek elbeszélő szövegei: terminológia és tipológia. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Szintézis nélküli évek*. JPTÉ, Pécs, 1993. 99. old.)

9 ■ Ebből a szempontból elemeztem a regény 25. fejezetét: A lesben álló Erősz. *Prae*, 2001. 3–4. szám, 109–114. old.

ban szorulnak árnyalásra, hogy a Móricz-kritika kétségtelenül meglévő egyoldalúsága mellett azért a stilisztikai elemzések (Harsányi Zoltán és Herczeg Gyula munkáira gondolok) „napirenden tartották” a művek nyelvművészeti vizsgálatát. Az ez irányú kutatások jelentőségét, irodalomtörténeti hozadékát többek között az is bizonyítja, hogy a kilencvenes évek újraértelmezéseiben központi szerepet kapó móríci *szabad függő beszéd* jellemzőivel az említett két szerző foglalkozott elsőként érdemben; Harsányi² a stílus élőbeszédszerűsége kapcsán tér ki a móríci átképzéses előadás jellemzőire, s még alaposabb e tekintetben Herczeg Gyula könyvének³ első két fejezete. A beszédaktusok, a nyelvi viselkedésmódok és kommunikációs stratégiák szerepére Kulcsár Szabó Ernő mutatott rá *Az Isten háta mögött*-ről írott elemzésében (*Beszédaktus, szerepkör, ironia*); rá hivatkozik Szirák is, amikor olyan további Móricz-művekre (*Légy jó mindhalálig, Rokonok, Tragédia*) hívja fel a figyelmet, amelyekben a „szólások és állandósult szókapcsolatok, vagyis egyes nyelvi klisék játsszák a főszerepet, mintegy azok *végzettszerű*-beteljesítő potenciálja” (236. old.). A szövegszerűség, az intertextuális beágyazottság fontosságát hangsúlyozza a *Barbárok* kapcsán is, utalva a balladának, illetve konkrét balladának a szövegben fellelhető műfaji nyomaira (főként az elhagyás és a többértelmű sejtetés eljárásai érdemelnek figyelmet). Ehhez hozzátehetnénk, hogy a ballada novellába oltása Petelei István kiváló rövidprózáiban (*Őszi éjszaka*) találja meg magyar irodalmi előzményeit.⁴

Szirák Péter az élő irodalomból Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényét, Tar Sándor prózáját, valamint a történelmi regény hagyományát aktualizáló regényírók műveit (*Dzsigerdilen, Jakub Wunschwitz igaz története, Bestiarium Transylvaniæ*) lépteti dialógusba egyes Móricz-művekkel, azok bizonyos aspektusaival. Szilágyi István regényében a „kasztszerű társadalom »szociografikus« igényű feltérképezése, a főhős szerepvárosa, önmagától való idegensége és felőrlődése” (229. old.) idézi *Az Isten háta mögött* és *A fákhya* világot; Tar Sándornak a szociográfiára és a riportra emlékeztető, távolságtartó „rögzítő attitűdje”, valamint az „elesettek, a szegények, a megaláztatottak” (231. old.) világának megjelenítése rokonítható leginkább a Móricz-próza hagyományaival. Tar és Móricz prózája között egyébként nemcsak tematikai és modalitásbeli rokonság van, hanem a szabad függő beszéd tipikus narratív eljárásának gyakori és mesteri alkalmazása is összeköti őket.⁵ A történetírás és az elbeszélő irodalom, a historiográfiai tények és a fikcionáló műveletek kölcsönhatását hangsúlyozó elméletek és az ezen előfeltevéseket érvényre juttató regények kapcsán az *Erdély*-trilógia újraértelmezésére nyílik mód. Érdekes a szerző azon megállapítása, hogy a *Tündérvért* „fantázia szülte részleteinek” hatása később történetírói munkákban is kimutatható (238. old.).⁶ Szirák a trilógia első részét, Szegedy-Maszák Mihály tanulmányát továbbgondolva,⁷ narratopoétikai összetettsége (nézőpontszerkezet és elbeszélés mód) miatt is kiemeli. Vé-

gezetül pedig felhívja a figyelmet a bibliai intertextus folyamatos jelenlétére és jelentőségére Móricz műveiben, amit egyébként a kötetben Balassa Péter, Schiller Mariann és Arató László műelemzése is megerősít.

Eisemann György szerint Móricz újraolvashatatlaná válását főként a valóságábrázolás elvét preferáló tükrözésetztétika egyoldalú alkalmazása okozta: „Ha Móricz Zsigmond prózája pusztán annyit jelentene, mint amennyi a realista mimézis elve alapján belőle kihámozható, nem csoda, ha pusztán kötelező olvasmányt jelentene sokak számára, azaz élő irodalomként eltűnne a süllyesztőben.” (242. old.) Ezért van szükség az „uralkodó befogadásmódoktól való fokozatos” eltávolodásra, olyan elméleti pozíciókra és interpretációs nézőpontokra, amelyek új távlatokat nyithatnak a Móricz-értésben. Kísért azonban az a veszély, hogy „az idejéltűlt pánrealista koncepciók helyett [...] most egyedül azokat a szövegeket értékeljük, melyek a leginkább alkalmasak egy ellenkoncepció kialakítására” (244. old.). Négy esztétikai-poétikai elvet ajánl megfontolásra: a beszédszerűség és narráció szerepét *Az Isten háta mögött*, a példázatosságot a *Tündérvért*, az ironiát *A fákhya* és végül a metaforikus történetmondást az *Úri muri* kapcsán. *Az Isten háta mögött* esetében Kulcsár Szabó Ernő már idézett tanulmányát tartja irányadónak. A szabad függő beszéd hagyományát, (magyar) regénytörténeti előzményét illetően kiemeli Kemény Zsigmond történelmi regényeinek kezdeményező szerepét. Azért tartom fontosnak ezt a felvetését, mert így olyan irodalomtörténeti narratíva megalkotásának a feltételei teremődnek meg, ahol egy prózapoétikai szempontnak köszönhetően „értelmező szomszédságba” kerülhet Kemény, Móricz és Tar Sándor prózája.⁸ A *Tündérvért*-ről szólva Eisemann azokra a vonásokra irányítja a figyelmet, melyek az eltérést demonstrálják a XIX. századi regénymintáktól, ezenkívül szól a példázatosság meglétéről is (Szegedy-Maszákra hivatkozva), illetve felveti a regény egzisztenciális olvasatának lehetőségét, olyan művek társaságába utalva így a trilógia első részét, mint Camus *Caligulája* vagy Kosztolányi *Nerója*. Jelentőséget tulajdonít továbbá a metaforikus kapcsolódásoknak (a Báthory kicsapongásait megőrkítő epizódok egymáshoz való viszonyában) és a nemi szerepek inverzióinak is. Ez utóbbi szempont az 1911-ben megjelent *Arvalányok* elemzésében is lényegesnek bizonyulhat: a főszereplő papné alakja maszkulin vonások sorát hordozza, s többször is elhangzik a szájából, hogy szeretne férfivá válni. Úgy tűnik, az erotikus témák s főként az érzéki vágy fiziológiájának ábrázolásával Móricz olyasmire reflektált, amit ma legkompetensebben talán a feminista irodalomkritika képes artikulálni. Az *Úri muri* az állati és emberi, a kulturált és barbár pólusainak egymásba csúszását valósítja meg a karneváli folklór irodalmi hagyományát idézve, ami szintén a metaforikus olvashatóságot erősíti.⁹ *A fákhya*-t értelmezve Eisemann a „szatirikus leminósítás”, a burleszkbe hajló komikum és főként az ironikus olvashatóság elemeire utal. Tanulmányának záró sorai-

ban Móricz helyét a mérsékelt újítók közt jelöli ki, akinek életműve „közelebb áll a 19. századi prózahagyományhoz, mint Krúdy vagy Kosztolányi epikája” (249. old.), ami önmagában még – teszi hozzá – nem értékmérő, csupán a radikálisabb újításokhoz képest egy *másfajta* esztétikai élvezetet nyújtó műveket jelöl.

„Tisztem szerint ugyan irodalomtörténész vagyok, de hajlamaimból eredően inkább történész lennék. Irodalomelméleti, poétikai, esztétikai, olvasástechnikai kérdések kevésbé foglalkoztatnak” (250. old.) – írja „füstölgő meditációjának” elején N. Pál József, akinek a kötet kontextusában kivételesnek számító irodalomszemléletét és elemzési szempontjait a következő idézet is jelzi: „én egy irodalmi alkotást – gyarló módon, de visszavonhatatlanul – történelmi dokumentumként is olvasok, sőt tartok tőle, hogy elsősorban akként, nagyon fontos a számomra, hogy mit jelenthetett a *maga korában*, hogy mit akart elmondani a *maga koráról*.” (252. old.) A pozitivistá irodalomtudományi vizsgálódás hagyományainak masszív továbbélését bizonyító mondat a megközelítésmódok pluralizmusának elvére hivatkozva akár még akceptálható is (bár meglehetősen anakronisztikusan cseng), a szövegközpontú értelmezőkkel szemben nyilvánított, zavarba ejtően túlzó és sarkító megállapítása azonban már nem: „a magam Móricz-élményéről beszélhetek én egyetemista korú embereknek akár mennyit és akármekkora hevülettel, jobbára csak néznek rám, mint borjú az új kapura, és jönnek az ilyen-olyan narratológiai és egyéb kifogásokkal, ami meg engem nem érdekel igazán. (Kivétel természetesen mindig van, de az »értő« hallgatókból – tapasztalatom szerint – nemigen lesz irodalmár meg irodalomtanár sem.)” (251. old.) Félretekve most az idézett gondolatokkal szembeni fenntartásaimat, nem hallgatható el az sem, hogy e történelmi szemléletnek vannak előnyös oldalai. Ez főként abban mutatkozik meg, ahogy a szerző árnyalja a Móricz-próza kanonikus helyzetéről kialakított eddigi – a befogadástörténet és a tőle nehezen elválasztható kultúrpolitika szemléletével nem mindig egyező – képet: „Móricz nemcsak, hogy lobogó nem volt a sematizmus legsűrűbb időszakában, de még követésre javallott alkotó sem nagyon”, mivel a kommunista irodalompolitika „sem a »népfrontos«, sem a »népközeleli« Móricz Zsigmondra nem tartott igazán igényt, s főleg nem az egész életműre”, ami abban is megnyilvánult, hogy kritikusan szemlélték műveit, figyelmeztetve az olvasót „a proletariátussal való megoldatlan viszonyára, arra, hogy nem találta a kiutat, nem ismerte a munkásosztályt, meg hogy részvétet, sőt nosztalgiát érzett az urak iránt” (254. old.). A szerző hivatkozik ezzel kapcsolatban Márkus Béla tanulmányára, annak bibliográfiai adatait azonban – a pozitivistá filológia megszívlelendő hagyományával ellentétben – nem közli, s ugyanígy tesz Bélády Miklós Móricz-írásával és *A magvető nyomában* című konferencia-előadásokat tartalmazó kötetrel kapcsolatban is (260. old.). Ez utóbbiról azt jegyzi meg, hogy „tán a kutya sem tud” róla, jóllehet rajta kívül

négyen is hivatkoztak rá (Balassa Péter, Tamás Ferenc, Arató László és Szirák Péter). Úgy látja, Móricz korántsem tartozik a „kifosztott” írók közé, prózája nagyon is aktuális, nyelve és problémái maiak, visszhangtalansága mégsem tagadható, elnémulásának okai pedig eszmetörténeti jellegűek, a nemzeti identitás lesújtó jelenkori állapotával, a történelmi önisméret és a szellemi, morális önreflexió hiány(oss)á(gá)val magyarázhatók.

Poszler Györgynek korábban a *Kritikában* megjelent esszéje¹⁰ átvezet a tanulmánykötet azon írásainak csoportjához, amely írások egyes Móricz-művek újraértelmezését nyújtják. Poszler elemzése *A boldog ember*től az életmű egészét is érintő interpretációs szempontokat vet fel. Termékeny meglátás, hogy az író regényét „kisprózaí csírák tartják és mozgatják” (13. old.), mégpedig a ballada, az idill és az anekdota, ami itt csupán a ballada-lehetőségre, idill-csirára és anekdota-villanásra szűkül. Ez a műfaji jelleg, úgy vélem, nemcsak *A boldog ember*, hanem más regények kapcsán is igazolható: az *Uri murib*ban az anekdota regényszerkezeti, cselekményformáló elv, az idill a *Pillangón* kívül, ha csak villanásnyi időre is, de megjelenik az *Arvalányok* zárlatában is, míg a ballada formalakító műfaji emlékműveire talán inkább novellisztikájában találunk példákat. Poszler *A boldog embert* a szociográfia és a tudatregény ötvözeteként írja le. Értékként könyveli el az elemzett regény szoros kötődését a hagyományos irodalmi realizmus és a társadalmi indíttatású küldetéses irodalom tradíciójához; nem igyekszik „mentegetni”, modernebbé tupírozni Móricz prózáját, mint ahogy a világirodalom korabeli tendenciáitól való érintetlenségét sem tartja elmarasztaló érvnek. Álláspontja e téren ellentétes Szirák Péter és Eisemann György véleményével, akik a Móricz-olvasás fellendülését, dinamizálódását épp a – korábban preferált – realista ábrázolásmód felőli értelmezés feladásától, a nyelv teremtő erejét előtérbe állító megközelítésektől várják.

Ezen az úton indult el Margócsy István is, aki a *Sárarany* mai elevenségét nem a tematikus vonatkozásokban (a provokálóan újszerű parasztábrázolásban), hanem nyelvi-stilisztikai megszerkesztettségének erejében és a történetet közvetítő elbeszélői szólam jellegében látja – annak ellenére, hogy a stilizáció és a narráció szempontjából nem minden vonatkozásban tartható „hibátlan”, kiegyensúlyozott alkotásnak. Főként az zavaró, hogy a könyvből „lépten-nyomon kilóg az elbeszélő felvilágosító, igazságkimondó vagy igazságtévő lólába” (23. old.). Az, hogy Móricz első regénye szociológiai érdekességét elveszítve is megőrizte esztétikai hatóerejét, a *style indirect libre* sajátos alkalmazásának és a metafizikai elveket érvényre juttató *mitizáló szerkesztésmódnak* köszönhető. Az előbbi

10 ■ 1999. 8. szám, 14–17. old.

11 ■ Egy nyolcvanéves regényprovokáció. In: *Jövő múlt időben*. Balassi, Bp., 1998. 205–208. old.

12 ■ *Literatura*, 1996. 2. szám, 201–215. old.

13 ■ *Az Ige hatalma*. Európa, Bp., 1997.

okozza, hogy a regény számos helyén olvashatunk olyan mondatokat, melyek beszélőjét, hangadóját nem tudjuk azonosítani, az utóbbi pedig a cselekmény víziószerűségében, az expresszionizmusra hajazó, indulattól feszülő mondatok gyakoriságában nyilvánul meg. Ezért is problematikus az író naturalizmusának gyakori emlegetése, mely irányzattól – miként Margócsy kifejti – idegen ez a fajta stílus- és ábrázolásművészet. A *Sárányban* a szabad függő beszéd olyan változata jelenik meg, amelyben egy személyben nem azonosítható, az eseményeken kívül álló, a szereplők szólalmát erőszakosan magába szippantó, szubjektív narrátor vízióteremtő szólama az uralkodó „hang”. Joggal írja Margócsy, hogy „a szabad függő beszéd szubjektívizálásának lehetősége felmérhetetlen felszabadító hatással járt, s nemcsak a *Sárány* esetében: a későbbi Móricz-regényeknek is legjobb, legfontosabb szervező elemeként tartható számon” (31. old.). A regény újabb kori befogadástörténetéből csupán Bodnár Györgynek 1990-ben megjelent cikkére utalok, mivel – Margócsyval ellentétben – nem a nyelviség és a prózapoétika, hanem az ábrázolt világ, a szöveg történelmi-referenciális tartományai felől tartja megszólíthatónak (ma) a művet. Felhívja a figyelmet arra, hogy Turi Dani helyzetképe „széles történelem- és társadalomrajzzá tágul”, ami szerinte „a *Puszták népe* történelmi szociológiájának előképe is lehetne”.¹¹ Szilágyi Zsófia Kosztolányi *Aranysárhányáról* szóló elemzésében írja,¹² hogy Kosztolányi motívumkezelési technikája – szemben Móricz-nak a *Sárányban* is alkalmazott, jelentéseket explikáló eljárásával – nehezebben megfogalmazható, többértelmű, sokkal inkább (olvasói) értelmezésre szoruló jelentések kialakítását és megtöbbszöröződését teszi lehetővé. Ebből levonható az az általános következtetés, hogy amiről Kosztolányi hallgat, azt Móricz, sajnos nemegyszer, kifejti, magyarázza. (Schiller Mariannak a kötetben szereplő írása, amely a *Tragédia* korábbi változatának feleslegesen magyarázó-értelmező zárlatát vizsgálja, ugyancsak bizonyítéka ennek az írói életműben megmutató tendenciának; 63–68. old.) Kettejük prózája közt ez lehet az egyik markáns különbség.

A bibliai hagyomány szövegszerű megjelenése és jelentésképző szerepe kapcsolja össze Balassa Péter, Schiller Mariann és Arató László elemzését. Balassa az *Arvácska* hangjának a teremtéstörténet(ek)re emlékeztető mitológikus modalitására hívja fel a figyelmet, valamint a tűz biblikus és mágikus-ráolvasó jelentésvonatkozásaira. A regényt, miként elemzésének címe is mutatja (*Miért a zsolttár?*), egy bibliai költői műfaj, a zsolttár poétikája felől közelíti meg, rámutatva, hogyan írja át a mű ezt a tradíciót a mindenkire kiterjedő, mindent átjáró „megváltatlanság és szabadságnélküliség panaszává” (41. old.). Ebből a szempontból különös jelentőségre tesznek szert az átkozódás, szitkozódás és panasz különböző formái, jóllehet „a teljes szöveg mint beszámoló, mint pusztá elmondás adja elő a zsolttárt, amely nyelvileg csupán egy-egy helyen imitálja, roncsolt formában, magának a psalte-

riumnak a nyelvi alakzatait” (42. old.). Schiller Mariann a *Sustorgós, ropogós tafotában* című novellához kínál olvasási javaslatokat: „e néhány oldalnyi szövegnek erkölcsi, pszichológiai, prózapoétikai, nyelvi, archetipikus, szociológiai olvasata egyaránt lehetséges.” (121. old.) A kezdet, írja, a mese műfajára játszik rá, a szüzsében viszont a tékozló fiú történetének motívumai is felbukkannak, mégpedig kifordított, ironikus formában (123. old.). Arató László a *Légy jó mindhalálig* interpretációjába vonja be a szakrális szövegek és rítusok hagyományát. A regényt *beavatás-történetként*, azaz alászállás- és felemelkedés-történetként olvassa, hivatkozva többek között Northrop Frye vonatkozó könyvére.¹³ Ennek a hagyománynak köszönhetően lehetőség nyílik más művekkel való együttolvására is (Kosztolányi: *A kulcs, A Vörös Ökör*; Sánta Ferenc: *Emberavatás*, Sylvia Plath: *Beavatás*), a gyermek nézőpontjából megjelenített iskolai környezet és eseménysorozat pedig a *Törless iskolaéveivel* és az *Iskola a háttérrel* kínál párhuzamot. Egyébként már a mű címe is az archetipikus-biblikus értelmezhetőségre, a *Jelenések könyve* egyik szakaszára (2,10) utal.

Stribik Ferenc részletes interpretációja *Az Isten háta mögöttől* is számol a nézőpontváltás és a szabad függő beszéd jelentőségével (főként a *Bovarynéval* mutatózó párhuzam kapcsán), valamint a szereplők nyelvének jellemfestő szerepével, noha elsősorban nem erre koncentrálna. Elemzésében megközelítőleg egyforma súllyal van jelen a szöveg nyelvi megalkotottságára és motívikus megszerkesztettségére, valamint az ábrázolt világra, a kisvárosi milió jellegzetes figuráira, élethelyzeteire és cselekménytereire irányuló figyelem. Rámutat többek között a *szem*, a *tekintet*, a *pillantás* motívumának gyakoriságára és cselekményformáló funkciójára.

Jobbágné András Katalinnak a *Tündérkert* 1. fejezetét szövegtani és stilisztikai szempontból elemző írása (161–186. old.) számos érdekes és az interpretáció szempontjából is érdemleges részletre világít rá, a záró bekezdésben azonban olyan spekulatív történeti-referencializáló olvasatot fogalmaz meg, amelynek hallgatólagos előfeltevései nehezen egyeztethetők össze tanulmánya alapvetően szövegközpontú elemzői eljárásaival, filológiaiailag meggyőzően argumentált állításaival: „Vallomás ez a regény a 20. század elején Ady sugárzásában kibontakozó nemzedékről; az ő fiatalságuknak, országjavító akaratuknak, egy megtisztuló világról szőtt forradalmi álmaiknak »repülő szédülete« öltözteti – történelmileg indokolatlanul – olyan varázslatos arany ragyogásba Báthory Gábor. És ennek a nemzedéknek keserves csalódásai: a forradalmi célok megvalósításának véres kísérlete, majd embertelen megtorlása, a háború borzalmas tapasztalatai, a Trianon teremtette kilátástalanság növeli olyan óriásira a bukását okozó bűnököt és akadályokat.” (172–173. old.)

Tamás Ferenc *A sirató* című novella iskolai elemzését elősegítő szempontokat fogalmaz meg, majd összeveti *A kondás legszenyesebb ingjével*, a közös vo-

nások felsorolása mellett főként a stílusban megmutatókozó különbségekre (jelképes versus dokumentarista stílus) irányítva a figyelmet. Motivumelemzésből indul ki, majd az idő és az elbeszélői helyzet vizsgálatán át jut el a cselekményszerkezet és a kompozíció jellemzéséig. A novella irodalomórai „feldolgozása” több olyan módszertani kérdést is felvet, amelyek megválaszolása nemcsak az irodalomtanítás gyakorlata, hanem a Móricz-újraolvasások szempontjából is jelentős. Mennyire kell figyelembe venni az életrajzi, a korrajzi összefüggéseket, illetve milyen előnyei és hátrányai lehetnek az „irodalomtörténeti címkék” (75. old.) alkalmazásának? Tamás Ferenc mérsékelt, kiegyezésre, összebékítésre törekvő álláspontja szerint minden „bevethető”, de csak mértékkel, úgy, hogy elkerüljük a biografikus és a társadalom- és irodalomtörténeti vonatkozások „túlzott” hangsúlyozását, mivel elfedhetik a művek lényeges vonásait, és eleve előértelmezik – talán nem is jó irányba – a szövegeket. Szamba veszi a Móricz prózájától való idegenkedés lehetséges okait, utalva rá, hogy az nemcsak a diákok, hanem a szakemberek számára is nehézséget jelenthet: „Móricz kapcsán megfogalmazódhat a falusi-paraszti téma idegensége, a szegénység idejétmúlt volta, kísérthet a »nemzeties« vagy »népies« író képzete, és így tovább.” (69. old.) A szegénység, mint később megjegyzi, sajnos ismét aktuális probléma. Véleménye szerint Móricz „legjobb műveit nem előzetes ideológia jegyében alkotja, még akkor sem, ha van ilyen előzetes elgondolása, hanem figyel, lát és láttat” (93. old.). Cserhalmi Zsuzsa *A hiba* és a *Judit és Eszter* iskolai interpretációjáról, hatékony megszólaltatásáról szóló írása azokat a tényezőket sorolja fel, amelyek az élvezetes olvasás akadályaként merülhetnek fel a diákok számára. Véleménye szerint „nincs még egy olyan magyar író, akit a középiskolás diákok olyan »könnyűnek«, elemzésre, értelmezésre nem szorulónak tartanának, mint Móricz Zsigmond” (99. old.). Nem annyira szembeötlő a művek többértelműsége, sokszor bravúros megszerkesztettsége, ezért a tanárra (is) hárul az a feladat, hogy felfedje, „milyen titkokat is rejt” egy-egy novella vagy regény, „mit tud Móricz másképpen megírni, mint kortársai” (102. old.). Kedvező lenne, ha műveinek hagyományos, tematikus szempontú osztályozása (újszerű parasztábrázolás és dzsentribírálat) olyan irányokba mozdulna el, ami a mai fiatal olvasót is jobban érdekelheti – például a férfi–nő viszony vizsgálata, a „férfi nézőpontú nőábrázolás” (100. old.) felé. A Móricz-olvasásnak másik fontos motívó tényezője lehet szerinte a párbeszéddek szorosabb olvasásának gyakorlata, ami a nyelvi és motivikai elemek vizsgálatán keresztül igazolja az értelmezés szükségességét és produktivitását: „Móricz nemcsak a szót, a beszédet, hanem a hallgatást, a metakommunikációt és a kommunikációs teret is beépíti elbeszéléseinek világába.” (105. old.)

A kötet külön erényének tartom, hogy általános és középiskolai tanárok írásai is helyet kaptak benne, hiszen ők úgy vehetnek számot a Móricz-művek mai

idegenségével, csökkenni látszó megszólító erejével, hogy közben tekintetbe veszik nemcsak az irodalomtudomány új eredményeit, hanem a különböző korosztályokhoz tartozó olvasók (diákok) esztétikai válaszreakcióit, személyes viszonyulásait és a megváltozott olvasási szokásokat is. Az irodalomtörténeti kutatások, az újraértelmezés szándékával fellépő elemzések és az irodalompedagógiai szempontok egymásrataltságát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a jövő Móricz-képének kialakításában minden bizonnyal az újszerű, a kánonbeli mozgásokra is érzékenyen reagáló irodalomtankönyvekre lesz szükség.

A kialakuló kép a Móricz-értés jelenkori állapotáról, irányairól mindenképpen biztató. Ahogyan azt Olasz Sándor *Árvácska*-elemzésében megfogalmazta, Móricz legjobb művei „a valóságstimuláló világszerűség és a megalkotottság egyensúlyát valósítják meg”.¹⁴ Egyaránt felkínálják tehát a társadalmi referenciákkal is bíró ábrázolt világ (szociografikus jelleg, a korban aktuális társadalmi problémák ábrázolása, kritikai reflexiója) és a nyelvi megszerkesztettség, komponáltság (szimbolikussá növesztett motívumok ismétlése, metaforikus szerkezeti elemek, bibliai allúziók, mitologizáló ábrázolásmód, az egyes beszédszólamok határainak elbizonytalanítása) felőli olvasást. A korábbi és az újabb Móricz-értelmezések különbsége épp abban van, hogy a kilencvenes éveket megelőzően az előbbi szempont vált dominánssá, már-már kizárólagossá (kivételek a Hankiss Elemér által szerkesztett, a hazai prózapoeitika és elbeszéléselemzés történetében is jelentős határhőnek számító kötet *Barbárok*-interpretáció¹⁵), az újabb elemzések viszont inkább e két aspektus együttes érvényesítésére törekuszenek, vagy a szövegközpontú (narratológiai, stilisztikai, műfaji) interpretációkra szolgálnak példát. E kettős kódoltság figyelembevétele megkerülhetetlen olyan művek esetében is, mint a *Forró mezők*, amelynek a detektív-történet tradíciója felőli olvasása távlatnyitó eljárásnak tűnik.¹⁶ Ha kockázatos is jóslásokba bocsátkozni, annyi azért megállapítható, hogy a nyelvi-stilisztikai megformáltság és a narratív-motivikai megszerkesztettség tüzetesebb vizsgálata járulhat hozzá inkább az életmű megelevenítő újrahangolásához. Még az olyan művek esetében is, amelyeket a szakirodalom a legkevésbé problematikusként kezel.¹⁷ □

14 ■ *A regény metamorfózisa*. Tankönyvkiadó, Bp., 1997. 114. old.

15 ■ *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai, Bp., 1971.

16 ■ Erről lásd *Detektív-történet a magyar irodalomban: variációk egy témára c. tanulmányomat. Szőrös Kő*, 2001. tavasz, 36–44. old.

17 ■ Lásd Rácz I. Péter *Rokonok*-elemzését: Egy nem fontos regény? *Szép Literatúrai Ajándék* 1997. 1–2. szám, 153–161. old., aki a narratológia és a lotmani szemioszféra elméleti nézőpontjából veszi szemügyre a regényt, érintve olyan vonatkozásokat is, melyek a tanulmánykötet némely interpretációjában, más művekkel kapcsolatban is felmerültek, pl. a beavatási regény hagyományát.